

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
“Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији” -
за период 01.01.2019. – 31.12.2021. године

Издавач

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Правни факултет

За издавача

Проф. др Душанка Јововић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Јелена Беловић, руководилац пројекта

Секретар пројекта

Проф. др Страхиња Миљковић

Уређивачки одбор

Проф. др Душанка Јововић
Проф. др Владимир Боранијашевић
Проф. др Олга Јовић Прлаиновић
Проф. др Дејан Мирковић
Проф. др Бојан Бојанић
Проф. др Здравко Грујић

Технички уредник

Младен Тодоровић

Дизајн корица

Кварк Краљево

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

50 примерака

ISBN 978-86-6083-077-9

**Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије**

Александра МИТРОВИЋ*

340.115:316

СОЦИОЛОШКИ МЕТОД И ПРАВО ЗНАЧЕЊЕ ПРАВНЕ НОРМЕ

Апстракт: Овај рад има за циљ да истакне теоријски, али и практични значај социолошког метода у поступку откривања правог значења правне норме у циљу бољег познавања друштвене стварности и увођења већег степена друштвене одговорности у правном тумачењу.

Правно тумачење на основу своје теоријско - методолошке платформе, а пре свега применом социолошког метода, поставља услов веће друштвене одговорности у области правног тумачења, односно стварања и примене права. Тиме би учесталија примена социолошког метода у корелацији са осталим канонима тумачења права у правној интерпретацији омогићила поузданију формулацију правних норми, као правно сублимиране друштвене стварности и на тај начин потврдила право као друштвено одговорнији државни систем.

Најзад, друштвено одговорније правно тумачење мора бити у складу са правном одговорношћу, где се право и друштво морају међусобно претпостављати и бити у јединству својих супротности, те тиме потврдити правну и друштвену суштину права у правној теорији и правној пракси.

Кључне речи: социолошки метод, тумачење права, правна норма, право, друштво.

1. ПРАВО ЗНАЧЕЊЕ ПРАВНЕ НОРМЕ

Поступак утврђивања правог значења правне норме је заправо коначан циљ утврђивања саме правне норме. Може се закључити да је реч о једном језичком значењу и то језички могућем значењу, како би се иначе, заступао став да тумач може да ставара правну норму дајући јој значење које она језички не може имати. Тако је дефинисан оквир у коме се може тражити право значење правне норме. Право значење омогућава исправно и потпуно вршење улоге коју правна норма (право) у целини има у друштву. Поступком сазнавања правог значења утврђује се да је реч о једном језичком значењу и да је то, сем неких изузетака, објективно значење које се мора схватити еволуционистички. Ипак, тиме није сасвим одређено значење

* Асистент, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, aleksandra.mitrovic@pr.ac.rs

правне норме, већ је само исказана формална страна правог значења правне норме. Тиме што је потврђено да је право значење правне норме схваћено као објективно значење у еволуционистичком смислу, показује да право значење правне норме није субјективно и статичко. Тако је дефинисано садржинско (суштинско, односно унутрашње) и формално (спољашње) обележје појма правог значења правне норме. Суштинско обележје се односи на жељене друштвене интересе којима норма треба да служи, док формално обележје је да је право значење правне норме једно од могућих језичких значења које је истовремено и објективно значење поимано у еволуционистичком смислу.

Да бисмо дошли до правог значења правне норме, мора се поћи из почетка, од саме улоге коју норма има, односно од улоге коју право има у друштву. Требало би кренути од основног обележја норме које оне има кроз своју друштвену функцију, а то је да норма постоји како би остварила одређени друштвени циљ. Циљ који треба да оствари правна норма је класног карактера јер се заснива на одржавању дате класе на владајућем положају. То ће бити потпуно одређено када се у његову формулацију укључи и основно обележје саме правне норме, а то је њена друштвена функција. Стога у утврђивање правог значења није довољно само узети у обзир језички могуће значење које је објективно и схваћено у еволуционистичком смислу, већ основно обележје правне норме, дакле њена друштвена функција. Норма постоји да би остварила неки друштвени циљ и циљ је класног карактера. Друштвена функција норме је одржавање дате класе на владајућем положају, па сам процес тумачења, као и примене норме мора бити синхронизован са циљем правне норме, односно њеном друштвеном функцијом. Може се стога рећи да право значење правне норме мора најпре бити усаглашено са друштвеном функцијом норме, а потом се приступа испитивању осталих језички могућих значења. „Наведено схватање правог значења правне норме, између осталог, произилази и из чињенице да се право користи као средство за остварење друштвених циљева и интереса које одређује његов творац. При том је веома важно да се правилно схвате три ствари: 1) да се право значење правне норме поистовећује са значењем које би јој дао савршен творац; 2) да је творац правилно схватио и дефинисао (макар у својој глави) друштвене циљеве и интересе који се правном нормом желе заштити и 3) да је творац правилно и одмерено определио средства за остваривање жељених друштвених циљева и интереса, уз помоћ права и правних норми.”¹

¹ Живко Кулић, ., *Увод у право*, Висока школа струковних студија за криминалистику и безбедност у Нишу, Ниш 2010., 253.

Тумачење и примена правне норме такође, морају бити у сагласју са датим циљем, па се сходно томе и право значење правне норме одређује у складу са класним циљем. Право значење правне норме је оно значење којим се може на најбољи начин остварити циљ владајуће класе, друштвени циљ. Уколико право схватимо као средство за остваривање друштвених интереса, онда тако схватамо и право значење правне норме. Право у том смислу штити интересе владајуће класе, односно штити и одржава начин производње који чини ту класу владајућом. Оно што се намеће као питање је које од постојећих значења правне норме, може на најбољи начин испунити друштвени циљ који егзистира као вечна тежња, или апсолутни идеал коме стреми значење правне норме.

2. ПОСТУПАК ОТКРИВАЊА ПРАВОГ ЗНАЧЕЊА ПРАВНЕ НОРМЕ

Право значења правне норме одређују њена три основна обележја која су међусобно различита и истовремено одређују и различите врсте правог значења које норма може имати: а) везано тумачење које дају углавном службени органи, надлежни за тумачење норми у процесу примене права и слободно значење које дају други субјекти, најчешће научници; б) друго обележје је двостраност правне норме: са једне стране норма се посматра као унутрашња, духовна творевина која се манифестује кроз знаке у материјалном смислу. Правна норма је и духовна творевина и материјална манифестација. Одатле се може закључити да се као право значење правне норме може узети оно значење које јој је хтео дати њен творац, а које она носи изнутра као творевина духа, или субјективно значење. Право значење правне норме може бити и значење које јој даје тумач, према њеном спољашње израженом садржају, односно објективно значење; в) Треће обележје се везује за временски карактер правне норме. Норма током времена може да се мења и тиме мења и своје значење, али она језички остаје непромењена. На основу тога дефинишу се још две врсте значења правне норме, а то су оно које норма има у тренутку стварања ступања на снагу - статичко или оно које норма стиче у тренутку тумачења или примене - еволуционистичко. Право значење правне норме је најпре, језички могуће значење и то се језичко значење зове још и везаним значењем, али постоји и другачији став који налаже да је право значење оно значење које тумач сматра посебним, без обзира да ли је то значење језички могуће - слободно језичко значење. Ако говоримо о слободном значењу, сусрећемо се са ситуацијом где се тумач претвара у ствараоца норме. Инсистирање на овом значењу је најчешће аргументовано постојањем погрешних, штетних или неправедних норми у правном поретку. Међутим, узимати слободно значење за право значење било би противправно, јер би дошло до одбијања покорности извесним правним нормама, тј. обавезним правним актима који

се већ тумаче на одређен начин. Сходно томе, дошло би до урушавања правног поретка и стварања правне несигурности која би резултирала анархијом. Зато се с правом може рећи да једино право значење је везано значење, односно оно значење које је језички могуће. Међу везаним значењима постоје различити случајеви у зависности од субјекта чије се значење узима као право и у зависности од времена у коме то значење егзистира. Уколико се позабавимо правим значењем у зависности од субјекта чије се значење узима, можемо разликовати језичко значење које придаје творац норме, оно које норма има према правилима језика и значење које придаје тумач правне норме. На основу тога, дефинишемо субјективно и објективно значење до којих се долази субјективним и објективним тумачењем. „Субјективно тумачење је врста тумачења у којем се право значење правне норме поистовећује са значењем које јој је у време стварања хтео дати њен творац, односно са значењем које она за творца има у тренутку тумачења.”² Став по којем се невдљива и тешко докучива воља ставља изнад видљивог и лако објашњивог текста правне норме, у принципу, није прихватљ.³ Разлог свему томе је тај што такав став води слободном тумачењу, односно стварању нове правне норме.⁴ Зато што, његовом доследном применом, излази се из контекста језичких значења правне норме, што не води ничему добром.⁵

Објективно тумачење, пак не инсистира на вољи творца, већ на вољи друштва. То је тумачење које као право значење не види значење које придаје творац, већ значење које придаје друштво. „Норма није оно што је њен творац хтео да каже, већ оно што је он стварно рекао. Међутим, постоје два схватања објективног тумачења – једно је уже, друго – шире”.⁶ Према ужем становишту објективног тумачења, право значење норме је оно које је одређено закоником значења, а овај је друштвена творевина, - дакле, нешто што је објективизирано и зато независно како од творца норме тако и од њеног тумача.⁷ Према овом тумачењу, једино право значење је језичко значење које има текст правне норме. По ширем схватању објективног тумачења, правим значењем правне норме се не сматра језичко значење као једино значење правне норме. „Право значење норме јесте значење које би јој придао један савршено разуман субјект тако да норма најбоље послужи друштву у коме је и за које је створена.”⁸ Оно што се намеће као право

² Ж. Кулић, 257.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1968, 345.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

значење између објективног и субјективног значења је свакако објективно значење. Разлог томе је што норма постоји са друштвеног аспекта у материјализованим знацима. Таква норма је права друштвена творевина и све оно што њен творац није успео, а хтео је да створи, остаје његова приватна ствар. Једино где субјективно значење добија приоритет јесу приватни акти попут уговора, тестаментa и др. Узрок тога је сасвим логичан и разумљив јер се у овим актима инсистира на вољи и интересу њихових твораца, а не на друштвеном интересу, а то нису друштвени акти.

У зависности од временског оквира у коме постоји значење, разликујемо статичко и еволуционистичко значење. Статичко значење се дефинише као смисао правне норме који је она имала у тренутку свог доношења. Код откривања оваковог значења служимо се статичким тумачењем при чему речи које су употребљене у тексту норме не дају друго значење у односу на значење које су имале у време њиховог настанка. Ипак, чињеница је да речи, знаци и њихова значења се мењају временом, тако да је став и поступак статичког тумачења погрешан, јер је у директној вези са правном несигурношћу. Са појавом друштвених промена треба спровести и правне промене и у складу са тим, требало би стално мењати њихово значење, а не остајати на истим нормама. Правне норме морају константно пратити друштвене односе јер уколико дође до друштвених промена, правне норме се морају мењати и прилагођавати. За разлику од статичког, еволуционистичко значење карактерише се правим значењем норме које она има у тренутку тумачења, а не значење које она има у тренутку доношења. У односу статичког и еволуционистичког значења, предност се даје еволуционистичком јер боље одговара функцији права, регулише одређене друштвене односе у датом временском тренутку. Уколико би се инсистирало на неком ранијем значењу као правом значењу, дошло би до стања једне опште правне несигурности. Стога, можемо закључити да тражећи право значење правне норме досад смо одредили да је то једно од значења која има норма (тј. једно од њених језичких значења), да је (сем извесних изузетака) то објективно значење и да се мора схватити еволуционистички, а не статички.⁹ Међутим, то је само формални оквир у којем остаје извесна неодређеност коју треба избећи не би ли се дошло до правог значења правне норме, а да би се дошло до правог значења, потребно је пронаћи адекватна средства која ће томе допринети. Може доћи до тога да једино могуће језичко значење, није истовремено и право јер је супротно друштвеној функцији права. У таквом случају, тумач мора бити изузетно опрезан и настоји да отпочне следећу фазу тумачења која се заснива на конкретизацији,

⁹ Радомир Д. Лукић, Будимир П. Кошутић, *Увод у право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Издавачки центар, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2009, 297.

прецизирању и допуњавању језичког значења. Ова фаза је заправо фаза у којој се право тумачи у вези са друштвом, те доприноси ближем утврђивању правог значења правне норме. У овом случају право се тумачи како би било примењено на конкретну правну ситуацију.

Тумачење ради примене норме на неку конкретну ситуацију се свакако разликује од тумачења за уопштenu примену норме, тако да тумач мора имати у виду да се тумачење не може сматрати важећим за све могуће ситуације, већ само за конкретну ради које се тумачи, како не би дошло до грешке. Тумачење права у вези са друштвом је неизоставан део тумачења на путу утврђивања правог значења правне норме, јер само језичко значење, није довољан за примену норме на конкретну ситуацију. Језичко значење се односи на апстрактну суштину ситуација уопштено и нема ту моћ да се усмери и ограничи на конкретне ситуације, па је недовољано и неконкретизовано из перспективе једне конкретне ситуације. Зато је потребна помоћ неких додатних метода како би право значење било употпуњено. Како је свака правна норма одређена да буде примењена на низ друштвених ситуација које су конкретно различите (а суштински исте) потребно је обазриво спроводити поступак тумачења. То заправо говори да право које се материјално манифестује путем језичких знакова не може бити ван друштва и времена, већ оно мора бити подређено друштву ради постизања одређених друштвених циљева.

Ако се право тако перципира, неће бити довољно да се право значење норме сведе само на језичко - логичко значење, већ ће се инсистирати на примени додатних метода попут социолошког и правног (догматичког) метода. Како тумачење права захтева узимање у обзир друштвених чинилаца раду утврђивања правог значења правне норме, то истовремено значи и примењивање социолошког метода у оквиру основних метода тумачења права у оквиру правног (догматичког) метода и њихово спајање, тако да добију исту функцију иако су наизглед различити.

3. СОЦИОЛОШКИ МЕТОД И ПРАВО

3.1. Појам научног метода

Појам метода у науци заузима примарно место и разлог томе је што се наука види као систем знања о одређеном делу стварности који она изучава, а до сазнања не би могла доћи без извесних начина и поступака помоћу којих открива чињенице и законитости које доминирају појавом коју изучава. „Свака наука представља јединство теорије и праксе, као и јединство теорије

и метода.”¹⁰ Ако се пође од самог значења речи метод (грчки: *methodos* – пут, тражење), можемо метод објаснити као пут или начин којим се у науци долази до сазнања. Метод је не само то, већ и нешто чиме се мери проверљивост сазнања, тј. провера стеченог знања. Важност научног метода се огледа и у томе што се јавља у свим фазама научног рада и као такав, метод је саставни део науке. Метод је, према томе, саставни, нераздвојни и интегрални део сваке науке и представља начин на основу кога се проучава предмет науке. Појам метода најуже дефинисано је да је научни метод скуп начина и поступака уз чију помоћ се долази да сазнања о некој појави. Према томе, свака наука има начин на који проучава свој предмет. „С обзиром на то да је циљ научне делатности стицање знања, научни метод је елемент унутрашње структуре науке која нам показује како наука долази до знања, тј. како се одвија и обавља научна делатности.”¹¹ Такође, требало би поменути елементе метода који су од изузетне важности за стицање нових сазнања у науци и за верификацију стечених знања као додатног дела истраживања.

„Структуру научног метода чине три елемента: теоријски, технички и логички. У литератури се врло често метод изједначава са појединим од ових састојака. Тако се говори о позитивистичком методу, иако строго гледано, позитивизам спада у теоријски састојак научног метода и сам по себи није потпун научни метод. Други пут се под методом подразумевају логичке форме мишљења (анализа, синтеза, индукција, дедукција) па се научни метод изједначава са логиком. Најчешће се метод изједначава са његовим техничким елементом када се под методом подразумевају само различите технике прикупљања и обраде података (ове технике се најчешће називају научним методом у ужем смислу).”¹² Реч је о средствима помоћу којих се предмет може сазнати - конкретизовани специфични поступци, као и материјална средства, помоћу којих откривамо оне особине предмета чије нам сазнавање представља циљ научног истраживања.¹³ Дакле, ови елементи метода једино када су уједињени могу представљати јединствену целину, означену као научни метод. Види се, дакле да је метод срастао уз науку, док са друге стране метод је и тај знак распознавања којим се наука одваја од осталих идејних делатности. Самом чињеницом да се свака наука служи методом, значи да наука има свој пут којим ће пласирати своју научну активност и научну теорију и начин којим ће решавати истраживачке задатке. Ипак, ретко која наука има само један њој својствен метод којим се

¹⁰ Богдан Шешкић, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд 1974, 1.

¹¹ Саша Б. Бован, *Основи социологије права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информације, Београд 2014, 18.

¹² *Ibid.*

¹³ Радомир Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд 1975, 47 – 48.

служи на путу истраживања. Углавном су у служби науке, између осталог и права, више научних метода који служе организовању научне делатности. Дobar део савремене правне теорије је против издвајања било ког метода који се примењује у изучавању правних и осталих друштвених појава. Пример томе у правној науци је правни и социолошки метод који се узајамно допуњују и претпостављају, а затим и низ других метода попут лингвистичког, логичког, аксиолошког, економског и политичког метода. Тешко да се може рећи да се ради о методима који су специфично правни. Закључак је да је право комплексна друштвена наука која захтева примену више различитих метода како би се омогућила спознаја права у свим његовим видовима.

3.2. Социолошки метод и право

Социолошки метод је још један од метода којим се служи правна наука чија је примена временом постајала све распрострањенија. Са све широм применом овог метода, социолошки метод је успео да добије на значају, тако да је већ од XIX века третиран као савремен и модеран метод. Тада неспорно и дефинитивно, на интелектуалном обзорју Запада, настаје и социологија права.¹⁴ Данас је његова примена још значајнија, тако да је успео да надвлада, до скоро доминантан, идеалан, правни (догматички) метод. Сама чињеница да је социолошки метод успео да превазиђе правни (догматички) метод, не значи да је правни метод престао да постоји, већ је социолошки метод само указао на недостатке и слабости правног метода и тиме потврдио своју супериорност над њим. То је довело до тога да тумачење права захтева обавезну примену социолошког метода и његово удружено деловање са правним методом.

Примена социолошког метода је присутна у разним областима права, па се тако разликују, различити видови његове примене у области права. Како се разликује примена социолошког метода у области права, социолошки метод се примењује у области сазнавања права и у правној техници. Када се говори о области сазнавања права улога социолошког метода двострана, тако да се примењује самостално за сазнавање извесне друштвене стране права, а са друге стране је примена несамостална, односно социолошки метод је тада помоћни метод правном (догматичком) методу. У правној техници, социолошки метод се примењује као помоћни метод са одређеним техничким методима при стварању и примени права. Области стварања и примене права су заправо питања судске праксе, а највећи допринос у решавању тих питања може дати управо социологија права. „Наравно, судска пракса се може проучавати из различитих аспеката, на

¹⁴ Indira Deva, *Sociology of Law*, New York 2005, 5.

пример када истражујемо утицај разних друштвених фактора на одлучивање судија, када се питамо како социолошко вештачење (знања која нам социологија даје о друштву) утиче на примену права, када истражујемо место правосуђа унутар система поделе власти, када истражујемо социјална обележја судијског сталежа и њихов утицај на пресуђивање, када са једног више субјективног, а заправо социо – психолошког становишта, усмеравамо пажњу на остале учеснике у судском поступку (парничари, жртва кривичног дела, починилац, поротници, тужилац, бранилац), итд.¹⁵ Једна од тема у анализи судске праксе је свакако и процес тумачења права са социолошког становишта, када се заправо говори о социолошком тумачењу права, тј. примени социолошког метода у тумачењу права. Социологија права дакле, може проучавати судску праксу из различитих аспеката, док се у њу сви резултати социолошког метода сливају, било да се ради о самосталној или несамосталној примени социолошког метода у области сазнавања права или правне технике. На основу значајне улоге коју социологија права има у судској пракси кроз стварање и примену права, може се видети да се ради о једној посебној социологији која се у решавању важних питања судске праксе бави испитивањем бројних друштвених, психолошких и природних фактора који заједнички утичу на формирање једне правне појаве. „Социологија права је посебна социологија која истражује однос друштва и права. Ово схватање социологије права прилично је апстрактно и неодређено, а у крајњој линији и непрецизно. У литератури га наилазимо у разним варијантама, па се, на пример, каже да социологија права проучава друштвену страну права, право као друштвену појаву, друштвену основу права, утицај друштва на право и слично.“¹⁶ Дакле, социологија права је заснована на нераскидивој вези друштва и права која је изузетно комплексна. Право је због своје друштвене стране предмет изучавања социологије и других друштвених наука, где се све истраживачке технике и теоријски принципи тих наука заснивају на узрочно - последичној анализи. Разлог због којег је социологија заинтересована за право је тај што је право и друштвена појава која настаје кроз интеракције друштвених односа људи, док је са друге стране социологија фокус свог истраживања ставила на друштво и друштвене односе. Право се, стога сматра и друштвеном појавом у одређеном смислу, али се може сматрати и нормативном појавом која има

¹⁵ Саша Б. Бован, „Социологија права као социологија правне праксе“, *Научни скуп са међународним учешћем „Право и друштвена ставрност 2“*, Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица 2014, 117.

¹⁶ Саша Б. Бован, *Парадигматски корени социологије права*, Београд 2004, 109 – 120. Преузето: Саша Б. Бован, *Основи социологије права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информације, Београд 2014, 131.

своју друштвену страну, тако да је важно навестити да је право и систем уређених норми, али да су те норме истовремено повезане са одређеним друштвеним процесима што доводи до закључка да право има и нормативну и друштвену страну.

Право дакле, повезује идеално - апстрактно са оним што је реално - конкретно, повезује норму и друштво. Друштво је у ширем смислу, реална појава јер је сачињена од повезаног деловања људи, односно телесних, психичких и духовних појава два или више појединаца које се манифестује кроз људско понашање у реалном свету. Оно што се ипак, намеће као питање јесте на који начин су та људска понашања повезана са правом, односно правним нормама, јер познато је да као што право делује на друштво, тако и друштво делује на право. Најбоља потврда деловању права на друштво даје правна свест коју људи имају о праву и та свест може бити позитивна или негативна, при чему се људи повезују, делују једни на друге и на тај начин обликују своју правну свест. Правна свест може бити одобравајућа или неодобравајућа, чиме се заузима одређен став према праву, а из правне свести човека, следи процес примене права. Право које има своју реалну манифестацију у нормама, ставља пред човека одређен модел понашања које ће код човека наићи на одобравање (примену) или неодобравање (кршење). Уколико право наиђе на неодобравање од стране човека и самим тим резултира поступком кршења права, тј. дође до тога да појединац неће да се понаша по норми, на сцену ступају државни органи који путем државне принуде (санкције), теже да изазову примену права.

Начин на који друштво делује на право је изражен кроз чињеницу да норма мора да се усагласи са временом у коме се доноси, да се надовеже на затечену друштвену атмосферу. Творац норме када ствара норму стога, мора да познаје тренутну друштвену атмосферу, односно он мора бити у вези са друштвом и друштвеним приликама тог времена преко актуелне друштвене културе, а коју опет спознаје путем важећег, позитивног права. Тако се исказују и дефинишу права и обавезе појединца у духу затечене друштвене атмосфере. На основу постављених модела понашања, норма почиње да производи одређене процесе и ствара односе међу људима који своје понашање усклађују, или не, са изнетим садржајем у норми. „У овом смислу правно деловање је једна врста друштвеног деловања, правне појаве су посебна врста друштвених појава, а право је само један део друштва као целине, тако да однос друштва и права није однос два одвојена ентитета него однос целине и једног њеног дела.”¹⁷

¹⁷ Милован М. Митровић, Саша Б. Бован, *Основи социологије и социологије права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2012, 48.

Како је правно деловање део друштвеног деловања, и право је део друштва као целине, то значи да је и право истовремено део предмета изучавања социологије, односно део друштва. Социологија као комплексна наука има широк опус интересовања, па је у том смислу можемо дефинисати као науку „која на основу одговарајућих парадигми сложеног детерминистичког модела проучава друштво као систем посебне врсте, открива правилности у саставу и кретању друштва, те особине човекове генеричке суштине.“¹⁸ Између осталог и право је део предмета проучавања социологије, али с обзиром да је и право сложена наука, то је довело до тога да се у оквиру социологије формира њена посебна грана која би била окренута изучавању друштвене стране права, па је тако настала и посебна научна дисциплина, социологија права. Према томе, сфере интересовања социологије и права се пресецају, а пресечна тачка социологије и права је правна социологија или социологија права.

Тумачење права се не може замислити без примене извесних метода попут правног и социолошког метода. Оба метода су међусобно повезани, узајамно се допуњују и претпостављају. Да би се објаснила улога социолошког метода у поступку тумачења права мора се дефинисати правни метод и његова улога у тумачењу права.

3.3. Правни метод

Правни метод је основни и посебни метод правних наука којим се проучава комплексност права и уз његову помоћ правне норме се тумаче онакве какве јесу. Реч је о најстаријем методу проучавања права који се још зове и догматички, нормативни, егзегетички и логички метод. Ако би се кренуло од догматичког метода, онда се мора пре свега објаснити значење самог назива „догматички метод“. „Догматички поступак нема, дакле, ништа са догматизмом, а састоји се у постављању и примењивању општих искуствених правила.“¹⁹ Узрок због којег се правни метод још зове догматички је и тај што се норма посматра као коначна и дефинитивна истина, тј. као нешто што је дато и задато. Догматички метод је своју примену нашао у тумачењу права, тако што се путем његове примене открива садржина (значење) правне норме. „Циљ догматичког метода је да се путем тумачења открије садржина, тј. право и тачно значење правне норме.“²⁰ Други назив за правни метод је још и нормативни метод. Нормативни метод се бави структуром правне норме, насупротив догматичком методу који је сконцентрисан на откривању садржине правне норме, односно

¹⁸ С. Б. Бован (2014а), 67.

¹⁹ Владимир В. Водинелић, *Грађанско право – уводне теме*, Београд 1991, 149 - 150.

²⁰ М. Митровић, С. Бован, 333.

на откривању правог значења правне норме. „Прецизније речено, нормативним методом се открива логичка природа правне норме, идентификују се елементи који је чине, трага се за начином на који се ти елементи везују у норму и најзад, нормативним методом истражују се односи између норми (правна снага и хијерархија између норми) и како се норме везују у правни поредак.”²¹ Дешава се да се термини догматички и нормативни метод поистовећују, међутим између ових метода постоје суштинске разлике. Тачно је да је заправо нормативни метод потекао из догматичког, али је домен интересовања нормативног метода усмерен у другом правцу. Док се догматички метод бави утврђивањем конкретних значења правних норми, како би тачно одредио понашање које право људима наређује, тј. допушта, дотле се нормативни метод бави правом као целовитим нормативним системом који врши одређену друштвену функцију, те утврђује какав је његов нормативни став, који су његови саставни делови и какве су везе и односи између њих.

Правни метод се још зове и егзегетички метод, а узрок томе је свакако тај што се бави утврђивањем садржине правних норми. У поступку тумачења садржине правних норми користе се и закони формалне логике, па се правни метод зове још и логички метод. Међутим, правни метод не успева да у потпуности научно објасни право и однос права и друштва или права и државе, тако да је улога правног метода више дескриптивне природе и уз његову помоћ могуће је само описати право. Да би се могло доћи до суштине, неопходно је открити друштвене узроке настанка права, а затим и утврдити улогу коју право имају у друштву и обрнуто. Једини метод који то може открити је социолошки метод.

3.4. Однос социолошког и правног метода

У праву се користе две врсте социолошког метода, па се тако социолошким методом који се користи у социологији, добијају и примењују резултати саме социологије, па се социолошки метод примењује као теоријски метод. Овом другом врстом социолошког метода се врши истраживање тако што се испитује примена социолошког метода на право као друштвену појаву путем посматрања, а затим и путем научног објашњења.

Како правни метод има дескриптивни карактер, односно њиме се само описује право, нека питања ипак остају без одговора јер он не успева да да одговоре на питања која се тичу друштвених узрока који доводе до стварања права, правних норми и успостављања државе. Одговоре на таква питања

²¹ *Ibid.*, 334.

може дати само социолошки метод. Неопходност социолошког метода је очигледна када испитујемо везе између одређених норми (или права као целине) и друштва. Говорећи о процесу примене права, мора се узети у обзир сплет повезаних деловања људи у том поступку јер немогуће је говорити о праву, а да се при том занемари његова социјална природа која се испољава кроз константан утицај друштва на право, његову садржину, али и на његово функционисање и са друге стране, утицај права на друштво. Право и друштво су повезани јако сложеним и многобројним везама које су од изузетне важности за суштину права. Веза између права и друштва се најбоље може видети ако право посматрамо са социолошког аспекта, односно ако право видимо као посебан скуп друштвених процеса, повезаних односним нормама. Право се не треба посматрати као потпуно друштвена појава, већ као нормативна појава која има своју друштвену страну. Позитивно право је, на пример, друштвена појава, јер позитивно право као важје, „живи“ у одређеном друштву, постоји међу људима, у њиховој свести, те на тај начин утиче и на њихово понашање. Извесно је да право не би могло да опстане без својег социолошког аспекта, јер би тако егзистирало као идеална појава која постоји искључиво и само за себе, независно од оног права које постоји у свести и понашању људи. Будући да право има и своју друштвену страну, све друштвене законитости, процеси и односи који је чине проучавају се социолошким путем, односно применом социолошког метода. Социолошки метод ће своју примену наћи само ако се право посматра у ужем смислу (скуп правних норми) дакле, у том случају ће настојати да утврди право као нормативну појаву која настаје под утицајем бројних друштвених појава. На основу свега тога, јасно је да право, у великој мери, можемо посматрати као друштвену појаву. Социолошким методом се објашњава начин на који право стварно функционише, као и фактори ефикасности, циљеви које право остварује и дејство које право оставља на друштво. То заправо значи да се социолошки метод занима и за дејство правних норми које оне остављају на друштво, а такође испитује узроке који су довели до делимичног или потпуног неостваривања дејства правних норми у друштву. Сходно томе, социолошки метод се бави и питањима у вези друштвених снага које утичу на стварање одређених правних норми и интереса који друштвене снаге заступају.

Социолошки метод инсистира на друштвеној визури права, посматра право као друштвену појаву, као део друштва, помаже бољем разумевању еволуције права као друштвене појаве. Да би се приступило испитивању узрока настанка, делимичне или потпуне примене или непримене правних норми, неопходно је познавање садржине самих норми. Социолошки метод посматра и истражује реалне појаве, а то је и људско понашање и његово повезано деловање међу људима, однос људских реакција на представљен модел понашања кроз норму. Када се пореди оно што је изнето као модел

(правило) понашања у правној норми, и правна свест човека о том изнетом правилу, долази се до једне јако честе ситуације, а то је постојање несклада између онога што треба да буде (права и обавезе у правној норми) и оног што јесте (правна свест човека, односно како човек резонује и прихвата оно што му је изнето као модел или правило понашања). Несклад између нормативног и стварног, односно идеалног и реалног утврђује социолошки метод, открива норму као друштвену стварност, али и правна норма је истовремено и идеална појава па је неопходно да у поступку истраживања учествује и правни метод. Када се открије разлика између реалног стања друштвене стварности и права које је утврдила правна догматика, нови задатак социолошког метода је да утврди одакле потичу дате разлике. Социолошки метод истражује и текст норме у свести људи, тј. људску правну свест и када се говори о писаном, и када се говори о неписаном праву. Уколико се пак проналазе разлике између друштвене стварности и писаног права, задатак социолошког метода није нарочито тежак јер је лако увидети разлику између писаног права и оног права које се испољава у друштвеној стварности. Много је сложеније уочити разлике између неписаног права и права које постоји у људској свести, односно обичајног права. Тада најчешће постоји неко устаљено, важеће право које сви знају и поседују у својој свести, али се ипак људи понашају супротно од оног што знају и што носе у својој свести као неписану норму. Социолошким методом се на основу тога уочава разлика између права које постоји као важеће, односно писано и стварно важеће, односно оног које се примењује.

Уколико би социолошки метод био искључен из поступка тумачења права, право би се посматрало као апсолутно идеална појава која егзистира као ванпросторна и ванвременска и независна творевина, која нема свој почетак и крај, односно нема свој узрок настанка, нема своју сврху постојања и у том смислу не би имала ни значаја. Говорећи о важности социолошког метода за поступак тумачења права, мора се рећи и то да социолошки метод претпоставља правни метод, односно да правни метод претходи социолошком методу јер социолошки метод, на тај начин, добија свој предмет проучавања. Наиме, постоје питања на која социолошки метод не може дати одговор, а то су питања садржине правне норме и питања нормативних елемената од којих се норма састоји. Пошто су правне норме идеалне творевине, а социолошки метод је реалан метод, онда у поступку сазнавања садржине правне норме и нормативних елемената учествује правни метод као идеални метод. Тек пошто норма буде сазната, испитује се њена веза са друштвом, односно који су то реални фактори условили њен садржај, а то је предмет социолошког истраживања. У том смислу, правни метод претходи социолошком методу, па се на тај начин обезбеђује предмет проучавања социолошком методу.

Када правни метод сазна садржину правне норме, социолошки метод истражује због чега је садржина правне норме таква каква јесте. Будући да је правна норма класног карактера, односно да је њено основно обележје, које има кроз своју друштвену функцију, остварење одређеног друштвеног циља, то довољно говори о друштвеном утицају на садржај норме и самим тим постојању одређеног односа између норме и друштва. Управо том везом бави се социолошки метод и уједно истражује зашто је садржај норме такав какав јесте, односно који су то друштвени чиниоци обликовали садржај правне норме.

4. СОЦИОЛОШКИ МЕТОД И ПОСТУПАК ОТКРИВАЊА ПРАВОГ ЗНАЧЕЊА ПРАВНЕ НОРМЕ

Откривање правог значења правне норме је поступак у коме ни сам тумач не може бити сасвим слободан у доношењу коначне одлуке. Наиме, ако се узме пример судијског регулисања, судија се у суштини неће много разликовати од било ког појединца, али ће иза његовог поступка стајати фактички монопол принуде, односно држава. Судија као и сваки грађанин има своје сопствено виђење ствари када су у питању интереси које право треба да штити. Поступак тумачења и примене права од стране правника практичара, у овом случају судије, најпре почиње процесом прикупљања и обраде чињеница, које се потом класификују и утврђују, а које су од изузетне важности за одређен случај који треба решити, односно за доношење судске одлуке. Том приликом сваки судија зна или осећа у којој мери је одговарајућа искуствена евиденција битна за доношење судске одлуке.²² Након поступка обраде чињеница који се спроводи кроз поступак судског вештачења, следи најважнији део, а то је процес повезивања чињеница. Повезивање се врши на основу процене значаја чињеница за дати случај који треба решити. Најзад треба рећи да и повезивање, и процењивање, а самим тим и тумачење је немогуће спровести без социолошког закључивања којим се судија користи при доношењу одлуке. Иако се критеријум тумачења налази у глави интерпрета, како је Хасемер сматрао²³, судија, чак и кад су у питању рутински случајеви, мора бити опрезан у доношењу одлуке и свестан да одлучује о људским судбинама. Стога, при доношењу судијске одлуке, одлука не сме бити потпуно слободна, односно потребно је ту слободу методизовати како се не би извргла арбитрности. На тај начин, судија као тумач дужан је да узме у обзир све околности затечене друштвене атмосфере и да се држи мишљења које је имао сам творац правне норме када је стварао

²² Bernd Rüthers, *Rechtstheorie*, München 1999, 377.

²³ Вид. Bernd Rüthers, *Methodenfragen als Verfassungsfragen*, *Rechtstheorie* 3/2009, 253-283.

норму, јер као што А. Бек истиче, потребно је стално истраживање ауторових речи.²⁴ Право значење правне норме, које изводи судија, мора бити ограничено датим језичко – логичким тумачењем, а које је у службу социолошког метода. У том случају, судија мора да поступи у већ одређеним границама, иако се он лично не би сложио са тим, тј. уколико би сматрао да право не штити интересе које би требало да штити. Ипак, судија је као тумач у обавези да својим произвољним мишљењем никако не пређе границе које су му постављене.

Социолошки метод је уз правни метод неопходан за научно објашњавање државе и права. Држава је дакле, примарна организација у друштву која остварује своје политичке циљеве. „Право, пак, није само средство политике, већ и облик ограничавања државне власти и остваривања одређених вредности прихваћених од претежног дела друштва.”²⁵ На основу тога, право и држава се проучавају са становишта друштва, односно циљева које треба да остваре и вредности које треба да реализују са становишта друштва. „Наиме, у сваком глобалном друштву је прихваћен одређен систем вредности (судови о правди, слободи, једнакости, реду, миру сигурности и другим; ови вредносни судови садрже и објективне и субјективне елементе), и, са становишта тог система вредности, одређене делатности државе или извесна садржина правних норми се оцењује као позитивна или негативна, као пожељна или непожељна.”²⁶ Ослањајући се на социолошки метод, може се сазнати зашто су држава и право такви какви јесу и шта утиче на њихову природу.

Уз социолошки и правни метод користе се и додатни методи као што су психолошки, историјски, логички, упоредно-правни, аксиолошки, лингвистички (језички), економски или политички. Неки од ових метода имају мању примену у правној науци, попут психолошког и економског метода, док упоредно-правни и историјски имају велики значај и они се најчешће примењују уз социолошки и правни метод. Логички и лингвистички метод омогућавају, када је то неопходно социолошком или догматичком методу, сазнања до којих је дошла логичка наука и наука о језику. Аксиолошки метод је за разлику од осталих помоћних метода, највећим делом присутан у филозофији права и правној политици, али је такође неопходан и у поступку тумачења права. Аспект права којим се бави аксиолошки метод је идејног, вредносног карактера јер право поред самих норми и друштвених односа у својој структури поседује и одређене

²⁴ August Boeckh, *Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*, Darmstadt 1977, 11.

²⁵ Радомир Д. Лукић, Будимир П. Кошутић, Драган М. Митровић, *Увод у право*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ Београд, Београд 2001., 17 – 18.

²⁶ *Ibid.*, 18.

вредности, што је идејни састојак права. И док се социолошки метод бави правом онаквим каквим јесте, аксиолошки метод говори о томе какво право треба да буде и на тај начин помаже социолошком методу да увиди разлику између *de lege lata* и *de lege ferenda*. Најзад, применом социолошког метода стиче се јаснија и потпунија представа о друштвеним појавама, процесима и њиховом утицају на право што је за правне науке од изузетног значаја.

5. ЗАКЉУЧАК

Бројни су разлози из којих проистиче потреба за тумачењем правних норми, а један од разлога је свакако поступак примене правне норме који у највећој мери зависи од процеса тумачења правне норме. Уколико норма није сазната (протумачена) на прави начин, неће бити ни примењена, односно неће постојати могућност деловања правне норме. Још један од разлога је да тумачење правне норме утиче на могућност кршења права. Наиме, правна норма је правило о понашању које се односи на људску вољу и свест, а да би правна норма могла да произведе правно дејство, најпре мора бити сазната од стране субјекта на чије се понашање норма односи. Основни услов за правилно сазнавање норме је да најпре буде правилно протумачена, а то значи да уколико дође до нетачног тумачења, неће бити примењена одговарајућа норма, него нека другачија од ње, те долази до кршења права. Зато је важно следити правилно тумачење и када су у питању људи, а посебно када су у питању државни органи.

Улога тумача у том случају припада стручним људима и врским познаваоцима права. Да би поступак тумачења права био успешан, неопходна је обдареност тумача, смисао за правичност, савесност, добронамерност, упорност и марљивост. Како би се дошло до правог значења правне норме, потребна су и одређена средства, тј. методи који би омогућили боље сазнавање правне норме. Један од тих метода које користи правна наука је и социолошки метод. Право је јако комплексна друштвена појава која настаје у интеракцији друштвених односа и као објективна друштвена појава поседује временски и просторни оквир. Право се, дакле, може сматрати и друштвеном појавом у одређеном смислу, али се исто тако може сматрати и нормативном појавом која има своју друштвену страну, тако да је важно навестити да је право и систем уређених норми, али да су те норме истовремено повезане са одређеним друштвеним процесима, што доводи до закључка да право има и нормативну и друштвену страну. Веза између права и друштва се најбоље може видети ако право посматрамо са социолошког аспекта, односно ако право видимо као посебан скуп друштвених процеса, повезаних односним нормама. Право не треба посматрати као потпуно друштвену појаву, већ као нормативну појаву која има своју друштвену страну. Социолошки метод уједно истражује и зашто је

садржај норме такав какав јесте, односно који су то друштвени чиниоци обликовали садржај правне норме и узима се у обзир комплетна друштвена ситуација коју право регулише, затим се испитују и који су то доминантни друштвени интереси којима се право води, па се тако покушава доћи и до правог занчења правне норме. Будући да право има и своју друштвену страну, све друштвене законитости, процеси и односи који је чине, проучавају се социолошким путем, односно применом социолошког метода.

Најзад, социолошки метод, сходно својој функцији у поступку тумачења права, омогућава бољу, прецизнију, јаснију и темељнију спознају интеракције права и друштва, односно права и друштвених појава и процеса, те је као такав неизоставни предмет интересовања правних наука.

Aleksandra MITROVIC

Teaching Assistant

University of Pristina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

SOCIOLOGICAL METHOD AND THE LEGAL MEANING OF THE LEGAL NORM

Summary

This scientific paper aims to emphasize the theoretical and practical significance of the sociological method in the process of discovering the true meaning of the legal norm in order to better know the social reality and introduce a greater degree of social responsibility in legal interpretation.

Legal interpretation on the basis of its theoretical - methodological platform, and above all by applying the sociological method, sets the condition of greater social responsibility in the field of legal interpretation, ie the creation and application of law. Thus, more frequent application of the sociological method in correlation with other canons of interpretation of law in legal interpretation would enable a more reliable formulation of legal norms, as legally sublimated social reality, and thus confirm law as a more socially responsible state system.

At last, a more socially responsible legal interpretation must be in accordance with legal responsibility, where law and society must presuppose each other and be in the unity of their opposites, and thus confirm the legal and social essence of law in legal theory and legal practice.

Key words: *sociological method, interpretation of law, legal norm, law, society.*

ЛИТЕРАТУРА

Бован С. Б., *Основи социологије права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информације, Београд 2014.

Бован С. Б., *Парадигматски корени социологије права*, Центар за издаваштво и информације, Београд 2004.

Бован С. Б., „Социологија права као социологија правне праксе“, *Научни скуп са међународним учешћем „Право и друштвена ставност 2“*, Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица 2014.

Boeckh A., *Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*, Darmstadt 1977.

Водинелић В.В., *Грађанско право – уводне теме*, Београд 1991.

Deva I., *Sociology of Law*, New York 2005.

Кулић Ж., *Увод у право*, Висока школа струковних студија за криминалистику и безбедност у Нишу, Ниш 2010.

Лукић Р. Д., *Увод у право*, Научна књига, Београд 1968.

Лукић Р. Д., Кошутић Б. П., *Увод у право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Издавачки центар, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2009.

Лукић Р. Д., Кошутић Б. П., Митровић Д. М., *Увод у право*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ Београд, Београд 2001.

Лукић Р., *Основи социологије*, Научна књига, Београд 1975.

Митровић М. М., Бован С. Б., *Основи социологије и социологије права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2012.

Rüthers V., *Rechtstheorie*, München 1999.

Rüthers V., *Methodenfragen als Verfassungsfragen*, *Rechtstheorie* 3/2009.